

Читання Льюїса під час війни

Просто християнство. Клайв Стейплз Льюїс. Пер. з англ. А. Маслох. Львів: Свічадо, 2019. 224 с.; ISBN 978-966-938-220-7.

Велике розлучення. Клайв Стейплз Льюїс. Пер. з англ. О. Манько. Львів: Свічадо, 2023. 128 с.; ISBN: 978-966-938-649-6.

Листи Крутеня. Клайв Стейплз Льюїс. Пер. з англ. В. Романець. 2-ге вид., випр. Львів: Свічадо, 2023. 120 с.; ISBN: 978-966-938-161-3.

Проблема страждання. Клайв Стейплз Льюїс. Пер. з англ. М. Прокопович. 2-ге вид., випр. Львів: Свічадо, 2023. 136 с.; ISBN: 978-966-938-612-0.

Олег ДЕМЧУК

Незалежний дослідник

ORCID: 0009-0009-0157-3699

Однією з найепічніших подій 2023 року у світовому кінематографі стала поява фантастичної комедії «Барбі», написаної та зрежисованої американкою Гретою Гервіг. Фільм отримав широке визнання і вражаючу популярність, що підтверджують мільярдні касові збори. Цікаво, що саме цій режисерці компанія Netflix довірила зйомки чергової екранізації «Хронік Нарнії» Клайва Льюїса. Звісно, очікування багатьох потенційних глядачів її майбутнього фільму можуть бути скептичними, але сам підхід – показовий. Ми бачимо, що християнські історії Льюїса залишаються важливим і базовим сюжетом для світових кіномонстрів, попри вже майже столітню віддачу від їх появи. Льюїс живе.

Звісно, наскільки вихолощені від християнства сюжети будуть важливі для українців, – те ще питання. Чи варто витратити час для читання саме зараз Льюїса, коли у війні палають українські міста? Перефразовуючи його самого, можна поставити запитання так: «...як ми можемо – продовжувати проявляти інтерес до цього мирного заняття, коли життя наших друзів та свобода європейських країн висять на волоссі? Хіба це не виглядає як гра на лірі, поки палає Рим?»¹

Питання непросте і не таке очевидне, однак католицьке видавництво «Свічадо», яке є форсує в Україні публікацію книг протестанта-англіканина, дає на нього ствердну відповідь. Протягом 2023 року саме воно перевидало три книги

¹ Клайв Льюїс, «Навчання під час війни», Релігійно-інформаційна служба України, пер. з англ. Олександра Малова (12 серпня 2023), https://risu.ua/ks-lyuyis-navchannya-pid-chas-vijni_n141651

Льюїса: «Листи Крутеня», «Велике розлучення» та «Проблема страждання». Крім того, до цієї серії (якщо можна так назвати, бо ж видання публікуються в схожому форматі та дизайні) варто долучити й найвідомішу апологетичну працю письменника – «Просто християнство», яку «Свічадо» оприлюднило у 2017-му в перекладі Андрія Маслюха. Це видавництво також раніше бралось за переклади «Хронік Нарнії» та «Космічної трилогії». Спробуємо допомогти читачам і розширити відповідь щодо потреби творів Льюїса нині, в наших умовах.

Біографія

Один з аргументів «за» криється в житті самого письменника. Народившись на зламі XIX і XX століть (1898), Льюїс став представником покоління тих людей, які пережили обидві світові війни, жакхття пандемії іспанського грипу, Велику депресію, міжвоєнні тоталітаризми, падіння світових імперій та початок ядерної загрози «холодної війни». Війна – це те страждання, яке нині особливо актуальне для України, але вона взагалі є невід'ємною частиною світової історії і у війнах, на жаль, досі живе більшість населення планети, розділяючи її збройні катастрофи тією чи іншою мірою. Досвід війни, її тінь нависає над кожною людиною і в кожен час, навіть якщо той видається мирним і спокійним.

Перша світова війна застала Льюїса 16-річним школярем, який мріяв навчатися в Оксфорді і стати поетом. Але вже 19-й день народження він зустрів піхотинцем у холодних окопах Франції, поблизу бельгійського кордону. Попри поширене твердження, що в окопах немає атеїстів, Льюїс якраз був одним із них. І саме окопи, жорстокість та безсенсовність війни утверджували його безбожжя. Він зіткнувся з непереборним страхом, від якого ціпенієш, з повними брудної крижаної води та багна ровами шанців, загибеллю найближчих побратимів, подихом смерті від трупів та обрубків людських тіл, нескінченними артилерійськими обстрілами. Льюїсу пощастило вижити – його «вдало» поранило: досить легко, щоб залишитися живим і справним, але достатньо тяжко, щоб цього вистачило для демобілізації та тривалого відновлення. Кілька осколків того снаряда, який убив сержанта, що був поруч, та поранив його самого, залишилися назавжди в його тілі. Та й не тільки осколки.

Міжвоєнний час був у певному сенсі також періодом формування поглядів та переконань Льюїса. Навчання в Оксфорді, наступне викладання там, знайомство з Джоном Толкіном, родинні стосунки та, врешті, навернення в християнство. За ці двадцять років Льюїс небагато написав, а особливо християнських текстів. У Другій світовій війні йому, на щастя, воювати не довелося, оскільки призов стосувався чоловіків у віці від 18-ти до 41-го, але він був волонтером місцевої самооборони і патрулював вулиці в нічну пору. Разом з тим, у його домі перебували діти-біженці з Південної Англії, яка в той час потерпала від бомбардувань. Льюїсу знайомі були й економічні проблеми воєнного лихоліття, зокрема скорочення зарплат, дефіцит продуктів харчування, труднощі з опаленням. Але попри

це Льюїс у той час багато працював. Зокрема, він був учителем-проповідником для військових пілотів, навчав їх основам християнської віри. Говорити про віру людям, які перебувають на межі життя і смерті, людям, які не мають богословської чи філософської освіти, – це стало ще одним із розкритих талантів Льюїса. Що цікаво, саме період Другої світової війни ознаменував його початок як християнського автора та апологета.

Книги

Прикметно, що ті, згадані вище, чотири книги Льюїса були написані під час Другої світової війни, як і те, що саме вони побачили світ українською мовою теж у війну, попри бойові дії та ракетні обстріли. Познайомимось з ними ближче.

«Проблему страждання» (1940) можна вважати початком апологетики Льюїса. Він бере на себе сміливість спробувати дати відповідь на запитання про причини присутності страждань у створеному благим Богом світі в той час, коли Європа занурилася у полум'я Другої світової війни. Але, викладаючи християнські доктрини, Льюїс не відокремлює себе від свого читача, а навпаки – намагається стати поруч, розповідає про власний досвід, адже ці проблеми були раніше одними з фундаментальних основ його атеїзму. Застосовуючи логічні міркування, Льюїс пояснює, що страждання не заперечує існування та всемогутності Бога і не свідчить про Його монструозність. Він звертає увагу на ключове значення існування свободи вибору та стану речей, які зумовлюють неунікненне страждання. Також Льюїс ускладнює розуміння Божественної доброти та любові, які не зводяться до задоволення наших потреб, та вказує на проблему гріхопадіння і потребу в покайнанні, капітуляції бунтівників перед Творцем заради досягнення Вищого блага. Відповідно до того, як люди, попри свободу вибору, є інструментами Божими у творенні складного добра – через їхні злі чи добрі вчинки, так і одна з функцій болю полягає в тому, щоб бути інструментом Божим, Його способом комунікації, індикацією ненормальності нашого стану, спонукою до навернення. Готовність Бога прийняти тих, що навертаються не так із своєї доброї волі, як через страх і загрозу страждання, на думку Льюїса, говорить про Його неймовірне смирення. Разом з тим, він не уникає розмови про складну й жакливу концепцію Пекла, доводить її значущість і моральність, розмірковує про причини страждання тварин та закінчує роздумами про вічну небесну славу, яка перевершить земні страждання.

«Просто християнство» (1952) розпочалося із серії радіопередач Льюїса на ВВС впродовж 1941–1944 років. Саме прочитання «Проблеми страждання» надихнуло директора релігійного мовлення Джеймса Велша написати Льюїсу і запросити його на радіо – щоб підготувати християнські серії для мільйонної аудиторії та стати голосом християнства посеред війни на Бі-Бі-Сі. На той час Льюїс уже викладав християнське вчення для молодих військових пілотів, які не особливо цікавилися християнством, тим більше академічним. Йому довелося перекла-

дати власне розуміння на просту мову для тих, кому були не цікаві пафос і мудрування. Цей досвід допоможе Льюїсу у створенні серій передач, які виходитимуть у прайм-таймі радіомовлення – вечорами, о 19:45, одразу після випуску новин. Почавши в серпні 1941 року, Льюїс поступово розширить свої бесіди – до чотирьох циклів у 1944-му. Його голос на радіо був для багатьох не менш важливим за промови Черчилля. Розповідають, що навіть у гучних пабах стишувався гомін, коли хтось зауважував: «Тихіше, Льюїс говорить...». Оскільки радіовиступи письменника набули актуальності та національної популярності, він продовжував працювати над ними, а в 1952 році відредагував і опублікував у вигляді книги «Просто християнство».

«Просто християнство» стало, попри задум, не стільки євангелізаційною працею, скільки апологетичною. Автор намагається пояснити доцільність і значущість християнства за допомогою загальноприйнятих «аксіом». Льюїс починає з доведення існування морального закону, невідповідності йому, а потім переходить до існування Бога, божественності Христа, моральних основ християнства, деяких його доктрин та до пояснення сутності й призначення християнського життя. У книзі багато історій з буденності читачів, у тому числі й воєнних, що робить її живою й порівняно легкою для сприйняття. Перерісши формат радіопередач та ставши друкованим виданням, ця праця водночас перетворилася з євангелізаційно-апологетичної в книгу для християн, які, прийнявши конфесійне християнство, хочуть побачити красу загальних базових доктрин та доторкнутися до його інтелектуальної сфери. Оскільки тексти книжки творилися фактично в час війни, для людей, які її переживали, вона не позбавлена відповідних ілюстрацій, що відображають християнське життя і торкаються, зокрема, теми ставлення до ворогів, вимушеного смертовбивства та пацифізму. А тому «Просто християнство» актуальне не стільки для нехристиян, як для неофітів, чи християн, які бажають ствердити свою віру або скоригувати її, перейнявшись мудрим досвідом іншого.

«Листи Крутеня» (1942) – одна з найпопулярніших книг Льюїса, яка зробила його знаменитим далеко за межами Англії, особливо у США. Її написання для автора видалося легким, але мало тяжкий післясмак. У церковному тижневику The Guardian лише протягом травня 1941 року було опубліковано 31 лист-відгук. Тож Льюїс повернеться до цієї книги і в 1958 році напише доповнення – «Крутеня пропонує тост».

Книга створена у форматі листування, одна сторона якого уявним дивом «розсекретилася». Льюїс демонструє читачам диверсію духовної війни – оприлюднює листи від старшого диявола Крутеня (Screwtape) до молодшого рангом – Шашеня (Wormwood). У час фізичної війни людям легше сприйняти її образи для розуміння загроз війни невидимої, але остання теж триває – і її загрози цілком реальні. Книга показує виворіт світу – його потойбічний фронт; водночас у листуванні викриваються справжні наміри ворога, спосіб його мислення, цілі, підступи та диверсії. Обізнаність у цьому озброює людину, готує до ворожих атак і осві-

домлює. Звісно ж, у листуванні ворогом зображується Бог, цілей якого дияволи зрозуміти не можуть, але заздалегідь упевнені в Його ворожості, корисливості та підступності. Пекло – диявольське царство – постає перед нами як тоталітарна і бюрократизована структура, що керується страхом, підлабузництвом, контролем та конкуренцією, в якій усі пожирають одне одного. Їхня ціль – не перемогти, бо дияволи знають неможливість цього і свою приреченість, а звести людей і завдати хоча б якоїсь шкоди супернику в апіорі програшній для них війні.

Цю книгу Льюїс присвятив дружбі з Толкіном, але серед інших членів оксфордського Магдален-коледжу визнання він не отримав. Такі християнські книги, на думку університетських критиків, знецінювали академічні знання. За своє християнство вчений втратив шанси на отримання кафедри. У 1947 році Льюїс з'явився на обкладинці журналу «Таймс» з ілюстрацією-посиланням на книгу «Листи Крутения» та внутрішньою статтею під назвою «Дон проти Диявола». Ця стаття Льюїсу не сподобалася, але розсмішила.

«Велике розлучення» (1945) також належить до книг воєнного часу; вона перевидана українською видавництвом «Свічадо» цього року. Натхненням для цієї алегорії була як «Подорож Пілігрима» Буньяна, так і «Шлюб Неба та Пекла» Блейка (на що прозоро натякає назва), а також твори Августина, Данте, Мільтона, Льюїса Керрола та Джорджа Макдональда.

Книга описує сон оповідача, який починається зі змальовування сірого дощового міста, що являє собою Пекло для його мешканців. Утім, поряд є автобусна зупинка, де курсує автобус, завдяки якому можна побувати в Раю. Критики звинувачували Льюїса у поширенні таких уявлень про потойбічний світ, але цей твір не про зображення того світу – його автор цим художнім образом вчергове розгортає своє, звичне для вченого і письменника, припущення: що б сталося, якби так було насправді? Він ніби прибирає ту матеріальну безодню між Небом і Пеклом, про яку говорить Христос у Притчі про багача і Лазаря, але натомість показує існування прірви нематеріальної, яка полягає в неможливості сумістити Небо з Пеклом.

Цю неможливість Льюїс не пояснює аргументами, а показує образно: «... поміж нами та вами велика безодня поставлена, так що ті, що хочуть, переходити не можуть і звідси до вас, ані не переходять і звідти до нас» (Луки 16 : 26), – бо насправді вони не хочуть переходити. Люди потрапляють у таку пастку думок та світогляду, що їх влаштовує життя в Пеклі, у вічному самозніченні та самознищенні. Вони закаменіли, і навіть відкрита перед ними Істина не відкриває їм очі. Льюїс показує безнадійність ідей епохи Просвітництва про те, що людину достатньо навчити, просвітити, відкрити їй істину – і вона визнає її. Людська природа виявляється значно складнішою, і якщо «...Мойсея й Пророків не слухають, то коли хто й із мертвих воскресне, не йнятимуть віри!» (Луки 16:31).

Книга чудово ілюструє пекельну пастку свідомості, потрапивши в яку, люди вже не можуть вирватися. Звиклі до свого бачення викривленої реальності, вони, навіть зіткнувшись із правдою, не бажають її бачити. Причому ця хвороба гор-

дині і самозамкнутості охоплює людей різного стану, різного складу розуму та різного способу життя. Втілення образів Льюїса, які демонструють таку закриту зсередини в'язницю, ми особливо яскраво можемо спостерігати зараз у нашій військовій реальності.

Завершення

Льюїса цінують не за його теологічні навички, а радше за його «теологію мирянина», за його причетність до християнства, його свідчення. Він не просто навчає, він ділиться досвідом християнства, причому намагаючись говорити загальнозрозумілою мовою, не вивищуючись над читачем. Разом з тим, він не принижується, відмовляючись від себе, – він подає руку і запрошує нас до роздумів, до вступу в розумне, усвідомлене «просто-непросто» християнство. Для когось він може бути «вхідними дверима» до наступного вивчення теології, християнської освіти, для когось – просто доброю втіхою та товариством. Він пише у своїй лекції “Learning in War-Time” (1939): «До того, як відправитись на попередню війну, я очікував, що моє життя у траншеях якимось дивовижним чином складатиметься виключно з війни. Натомість я виявив, що чим ближче ти до лінії фронту, тим менше чуєш розмов про союзницькі війська та перебіг бойових дій... Християни та військові залишаються людьми: уявлення невірних про релігійне життя та цивільних про військову службу далекі від реальності. Якщо в якомусь із цих випадків вам вдасться відмовитись від інтелектуальних та естетичних зацікавлень, то ви всього-на-всього підміните кращу культуру гіршою. Насправді, читання не зникає ані в церкві, ані на фронті, просто якщо ви не будете читати хороші книги, їхнє місце займуть погані. Якщо не будете мислити розумно – почнете робити це нерозумно. Якщо відмовитесь від естетичних задоволень – почнете задовольнятися тілесно».²

Тож є підстави вважати, що читання Льюїса може бути для вас «одним зі шляхів пізнання Божественної реальності та Божественної краси», а це не перестає бути важливим для християнина і в ці важкі військові дні.

Oleh DEMCHUK
Independent resercher

ORCID: 0009-0009-0157-3699

Надійшла до редакції / Received 15.09.2023

Прийнята до публікації / Accepted 12.10.2023

² Клайв Льюїс, “Навчання під час війни,” Релігійно-інформаційна служба України, пер. з англ. Олександра Малова (12 серпня 2023), https://risu.ua/ks-lyuyis-navchannya-pid-chas-vijni_n141651